

אייל זיסר

סוריה במלחמה

עלייתה ונפילתה
של המהפכה בסוריה

המפה באדיבות: משה ברור, האטלס האוניברסיטאי, (הוצאת יבנה, 2017), עמ' 56-57.

המפה באדיבות: משה ברור, האטלס האיניברסיטאי, (הוצאת יבנה, 2017), עמ' 59.

את ההיסטוריה כותבים, כידוע, המנצחים, וכאלו היו לא מעטים במלחמה שהתנהלה בשנים האחרונות בסוריה. על אלו נמנו נשיא רוסיה ולדימיר פוטין, מפקד "כוח קדם" של משמרות המהפכה של איראן קאסם סלימאני, ואל שני אלו ניתן לצרף גם את שותפם הזוטר, מזכ"ל חזבאללה חסן נצראללה. אבל ראשון לכל אלו היה הנשיא הסורי בשאר אל-אסד, עילת המלחמה ומחוללה, אבל גם מי שיצא ממנה כשידו על העליונה, הוא ומאחוריו כל אלו שאותם ייצג ושבעבורם נלחם: המשפחה והשושלת, העדה העלווית, ולבסוף אותה קואליציה של כוחות חברתיים וכלכליים שעמדה בבסיס המשטר והמדינה – משטר הבעת' והמדינה הסורית – שאותם הנהיג לניצחון.

במלחמה היו גם לא מעט מפסידים. על אלו ניתן למנות את כל אותם "משקיעים זרים", שראו בעיניים כלות כיצד עולה השקעתם בתוהו בעשן המלחמה: ערב הסעודית, קטר, תורכיה ובמידה לא מעטה גם ארצות הברית. אבל המפסידים הגדולים במלחמה היו כמובן תושביה של סוריה שמאות אלפים מהם איבדו את חייהם במהלכה ומיליונים הפכו בשל הקרבות לפליטים בארצם או מחוצה לה. תמונות של כמה מהם סיפרו במשך השנים האחרונות את סיפורה של המלחמה מנקודת מבטם של המפסידים ושמא הקורבנות.

כך תמונת גופתו המחוללת של חמזה עלי אל-ח'טיב, בן 13 ממחוז דרעא שבדרום סוריה שנעצר, עונה ונרצח בידי כוחות הביטחון הסוריים באפריל 2011 לאחר שהשתתף בהפגנות נגד המשטר; כך גם תמונתו של איילן כורדי בן השלוש שטבע למוות בספטמבר 2015 יחד עם אחיו, גאליפ בן החמש, בעת שהספינה שנשאה אותם לאי היווני קוס שקעה בים; כך תמונתו של עמרן דנקיש בן החמש שנפגע באוגוסט 2016 בהפצצה רוסית על ביתו. אחיו, עלי בן העשר, נהרג בהפצצה. עמרן חולץ מהריסות ביתו וצולם באמבולנס שפינה אותו לקבל טיפול רפואי, המום וחבול, בחולצת טי שירט עליה דמות מצוירת מהסרט חתול-כלב מכוסה מכף רגל ועד ראש באבק.

כך תמונתו של עבד אל-חמיד אל-יוסוף, בן 29, נפרד משני ילדיו הקטנים, זוג התאומים, איה ואחמד, בני השלוש אשר מצאו את מותם באפריל 2017 בתקיפה הכימית של המשטר הסורי על עיירת הולדתם, ח'אן שיח'ון; ולבסוף, תמונתה של באנה אל-עבד, ילדה בת שבע שבעזרת אמה, פאטמה, הפעילה בספטמבר 2016 חשבון טוויטר כדי לשתף את העולם בנעשה בעיר קָלַב הנצורה והמופצצת, או תמונתו של מחמד נג'ם בן 15 מאזור אל-ע'וטה אל-שרקיה שממזרח לדמשק שבפברואר 2018 צילם והעלה ליוטיוב סרטונים שבאמצעותם ביקש לחשוף את ממדיה של הטרגדיה שפקדה את אזור מגוריו וששיאה, חודשיים לאחר מכן באפריל 2018, במתקפה כימית של המשטר הסורי על העיירה דומא. אפשר מאוד שדווקא סיפורם של כל אלו, סיפורם של המפסידים והקורבנות הוא שייחרת בזיכרון כסיפורה של המלחמה שהתחוללה בסוריה. אבל יש להניח שעד מהרה ישכחו כל אלו כמו יתר קורבנותיה של המלחמה.

לכשלעצמי התלבטתי במה להתחיל סיפור זה, האם בנקודת הסיום בראשית יולי 2018 משהונפו דגלים לבנים של כניעה בעיר דרעא, שבה החלה המחאה עוד במרס 2011. לבסוף בחרתי באותה נקודה בזמן שבה הסתמנה ראשיתה של הכרעה ושמא תחילתו של הסוף, עם נפילתה של חֶלֶב לידי אסד ואנשיו באמצע דצמבר 2016, והתברר כי הפור נפל וכי אסד הוא שעתיד לצאת כשידו על העליונה מן המערכה המתנהלת בארצו.

הקרב על חֶלֶב – "המאבק על סוריה"

בדצמבר 2016 הגיע לסיומו הקרב על חֶלֶב, העיר השנייה בגודלה בסוריה. ב־22 בדצמבר נמסר מדמשק כי כוחותיו של הצבא הסורי השיבו את חֶלֶב לשליטתם בתום ארבע שנים של קרבות שבמהלכם נחרבו חלקים נרחבים של העיר ורבים, כדי מחצית מארבעת מיליון תושביה, נטשו אותה.¹ הנשיא הסורי, אסד, מיהר לברך את צבאו לרגל "שחרורה" של חֶלֶב, ואף הכריז כי מדובר ב"אירוע בעל השלכות היסטוריות הניצב בשורה אחת לצד אירועים הרי גורל נוספים שידעה האנושות דוגמת הולדתו של ישו, הורדתו של הקוראן מן השמיים לידי של הנביא מֶחֱמַד, מלחמות העולם של המאה ה־20 ולבסוף התפרקותה של ברית־המועצות".² אסד אולי הרחיק לכת בדבריו אלו, מה גם שבלא סיוע מסיבי מצד בעלי ברית־רוסיה ואיראן, ספק אם היה עולה בידו להשיב לעצמו את השליטה בעיר. ובכל זאת, קשה היה להפריז בחשיבות שנודעה ל"קרב על חֶלֶב" לגורל המלחמה שהתנהלה בסוריה מאז מרס 2011, וממילא, שגם לעתידה של מדינה זו.

אחרי הכול, ארבע שנים קודם לכן, באמצע יולי 2012, כשפרצו קבוצות של חמושים אל חֶלֶב והשתלטו על שכונותיה המזרחיות נראה היה לרבים כי גורלו של אסד נחרץ וכי נפילת שלטונו הפכה בעיקרו של דבר לשאלה של זמן – ימים מעטים או שבועות מספר ולכל היותר חודשים אחדים. הצטרפותה של חֶלֶב אל שורות המהפכה הסורית, כשנה וחצי לאחר שפרצו ההפגנות הראשונות ברחבי המדינה, באה כמה ימים לאחר חיסולם של בכיריה של המערכת הצבאית והביטחונית של סוריה ב־18 ביולי 2012 בפיגוע במקום מושבה של הלשכה לביטחון לאומי – קודש הקודשים של המערכת הביטחונית הסורית בלב דמשק.³ לאחר הפגיעה בראשי המשטר פרצו קבוצות של חמושים אל כמה מפרבריה של דמשק והשתלטו עליהם, וכמה ימים לאחר מכן פרצו גם אל חֶלֶב והשתלטו על שכונותיה המזרחיות.⁴ אלא שלכל אלה שמיהרו לחשב את קיצו של אסד ציפתה הפתעה. הנשיא הסורי שרד גם מהלומה זו של יולי 2012 והשיב מלחמה שצרה בקמים עליו ובסופו של יום הוא שיצא כשידו על העליונה מן המלחמה שהתנהלה בארצו.

1. Holly Yan, Emanuella Grinberg, Yousuf Basil, "Syrian regime says it has taken full control of Aleppo", CNN, 23 December 2016.

2. סאנא (סוכנות הידיעות הערבית הסורית), 15 בדצמבר 2016.

3. שם, 18, 19, 26 ביולי 2012; אֶל־וֹטֵן (דמשק), 19 ביולי 2012.

4. אֶל־ג'זירה, 20, 25 ביולי 2012; Chris Solomon, "The role of M16 in Egypt's decision to go to war against Israel in May 1948 by Meir Zamir", Syria Comment, 10 June 2019.

ב־13 בפברואר 2017, כחודשיים לאחר שהושג הניצחון בחֶלֶב, התקיים במבואותיה הדרומיים של העיר חֶמָאָה, המצויה במרכז המדינה במרחק של 210 ק"מ מצפון לדמשק ובה כ־850 אלף תושבים, טקס הסרת הלוט מפסלו של חאפֶט' אל־אסד, אביו של בשאר. לא היה זה פסל חדש שנבנה לכבוד נצחונו של הבן בקרב על סוריה, אלא דווקא פסל ישן שהיה מוצב במבואותיה של העיר זה מכבר. אלא שביוני 2011 הוא פונה ממקומו בידי אנשיו של המשטר מחשש כי המפגינים בעיר ינפצו אותו לרסיסים כפי שעשו לפסלים אחרים של אסד האב שהיו פזורים בכל רחביה של המדינה. עתה שב הפסל אחר כבוד אל הכניסה הדרומית לעיר חֶמָאָה, עטוי בדגליה של סוריה של הבעת'.⁵

מפגן ניצחון זה של המשטר ושל תומכיו התקיים דווקא בשעה שרבים מתושביה של חֶמָאָה ציינו מלאת 35 שנים לפרוץ ההתקוממות בעיר (ב־4 בפברואר 1982), שהביאה לשיאו, ולימים כך התברר גם לסופו, של המרד האסלאמי בניצוחם של "האחים המוסלמים" שהחל בסוריה בפברואר 1976. מרד זה נתפס בראשיתו כאיום של ממש לשלטונו של משטר הבעת' בדמשק, אך הסתיים בקול דממה דקה ובמחיר אנושי שבאותן שנים נראה כיוצא דופן – כמה אלפים ואפשר אף שעשרות אלפי הרוגים, מרביתם בניה של חֶמָאָה, שנהרגו במהלך הקרבות שהתנהלו בעיר.

חאפֶט' אל־אסד הוא שניצח על דיכוי המרד האסלאמי וממילא גם על דיכוי ההתקוממות שפרצה בעיר. פִּיצַל אל־קאסם, מנחה התוכנית "הכיוון ההפוך" (אל־איתיג'ה אל־מועכיס) בערוץ אל־ג'זירה, סורי בן העדה הדרוזית שנודע בביקורתו החריפה על המשטר בדמשק, ציין בחשבון הטוויטר שלו לאחר שראה את תמונת פסלו של אסד האב שב למבואות חֶמָאָה: "תושבי העיר חֶמָאָה, שחאפֶט' אל־אסד טבח בהם, אוהבים את חאפֶט' כמו שאנחנו אוהבים את (מחלת) הסרטן. למרות זאת, אסד החזיר את הפסל של אביו אל העיר במטרה לבזות את תושבי העיר ואף להשפיל אותם".⁶

ב־21 במאי 2017 ציין המשטר הסורי הישג חשוב נוסף לאחר שקרוב ל־20 אלף חמושים ובני משפחותיהם פינו את שכונת אל־יוער בעיר חֶמָאָה, המאחז האחרון שנותר בידיהם בעיר, וזו שבה לשליטתו המלאה. הטלוויזיה הסורית הציגה ילדים וגברים מריעים באחת מן הכיכרות של השכונה שהתקהלו סביב למשאיות ששלחה ממשלת סוריה, ובהן הובאו ואף חולקו למתקהלים לחם וחבילות של מזון. מושל המחוז, טלאַל מחמד סלאם אל־

5. להבדיל מדגלם של המורדים, דגלה של המהפכה הסורית, שלא היה אלא דגלה של המדינה הסורית בשנים שקדמו לעלייתה של מפלגת הבעת' לשלטון. הדגל שבו בחרו המורדים כדגלה של המהפכה הסורית שימש את המדינה הסורית בין השנים 1932–1958 החל בראשית דרכה לעצמאות, שעה שהייתה מצויה עדיין תחת שלטון המנדט הצרפתי, עבור דרך עידן העצמאות באפריל 1946 וכלה בהקמת איחוד הקע"ם עם מצרים בפברואר 1958. אז הונהג בידי השליטים החדשים מקהיר דגל חדש. לאחר פירוק הקע"ם ב־1961 שבו הסורים אל הדגל הישן וזה היה בשימוש עד למהפכת הבעת' של מרס 1963. מאז היו בשימוש כמה דגלים שלא היו אלא וריאציות של דגל הקע"ם עד שלבסוף ב־1980 שבה סוריה אל דגל הקע"ם שהוא כיום דגלה של סוריה של הבעת' בהנהגתו של אסד.

6. רועי קייס, "סוריה: פסל של חאפֶט' אל־אסד הוצב בעיר חֶמָאָה", וויינט, 13 בפברואר 2017.

בראזי, שניצח על החגיגה, הכריז כי ניצחון זה של המשטר בחמץ הוא "הישג בעל חשיבות מכרעת לעתידה של סוריה".⁷

חמץ, העיר השלישית בגודלה בסוריה בת למעלה ממיליון תושבים, הייתה העיר הגדולה הראשונה שבה אחזה אש המחאה והמרי במדינה. אירועי "יום השישי הגדול" ב־22 באפריל 2011 במהלכם נהרגו בעיר קרוב למאה מפגינים,⁸ היו נקודת אל חזור במדרון שבו הידרדרה סוריה ממחאה מוגבלת באזורי הכפר והפרפריה, אלי מרי ואף התקוממות עממית חמושה שהתפשטו גם אל הערים הגדולות במדינה, וכלה במלחמת אזרחים וג'האד.

ניצחון נוסף רשם משטרו של אסד ב־5 בספטמבר 2017, כאשר כוחות של הצבא הסורי חברו לכמה מיתדותיו הנצורות בעיר דיר אל־זור, העיר הגדולה במזרח סוריה, בת למעלה מחצי מיליון תושבים, המצויה 450 קילומטרים מצפון מזרח לבירה דמשק. לצבא הסורי נדרשו עוד כחודשיים עד להשלמת שחרורה של העיר מידי לוחמיו של ארגון דאעש ב־3 בנובמבר 2017. אסד מיהר גם הפעם לברך את לוחמיו על שהשיגו "ניצחון היסטורי והוכיחו את גבורתם במאבק נגד ארגון דאעש, שהוא אחד מן הארגונים המסוכנים ביותר בעולם".⁹

מדיר אל־זור המשיכו כוחותיו של הצבא הסורי בשבועות שלאחר מכן – כשבראשם מיליציות של מתנדבים שיעים שאותם גייסו האיראנים מכל רחבי המזרח־התיכון וכן לוחמים של חזבאללה – לערים אל־מיאדין (שנכבשה על־ידם ב־14 באוקטובר 2017) ואבו כמאל שעל גבול סוריה-עיראק (שנכבשה על־ידם ב־9 בנובמבר 2017). בכך השיבו, לאחר היעדרות של שלוש שנים, את ריבונותה של המדינה הסורית ושל המשטר העומד בראשה לחלק זה של סוריה, בואכה המדבר הסורי (או המדבר המזרחי, אל־באדיה), עמק הפרת ואזור הג'זירה. הפעם החגיגה הייתה כולה של קאסם סלימאני, מפקד "כוח קדס" של משמרות המהפכה של איראן, שצולם צועד בראש לוחמיו החוגגים ברחובה הראשי של אבו כמאל, בלא שנראה כל סימן וזכר לאיש מחייליו של הצבא הסורי או ממפקדיו.¹⁰

גם בחודשים שלאחר מכן הוסיפו המשטר הסורי ובעלי בריתו לנחול ניצחונות בדרך לסיום המלחמה. ב־12 באפריל 2018 נמסר מדמשק כי צבא סוריה השלים את השתלטותו על אזור אל־ע'וטה אל־שרקיה לאחר שלוחמי האופוזיציה פינו אותו, ובכלל זה העיירה דומא, שהיוותה כמה ימים קודם לכן יעד למתקפה כימי בידי מטוסים של חיל האוויר הסורי. כחודש לאחר מכן, ב־21 במאי 2018, דווח מדמשק כי הצבא הסורי השתלט על מחנה הפליטים אל־ירמוכ ועל רובע אל־חג'ר אל־אסנד שהוחזקו עד אז בידי לוחמים של דאעש.

7. **סאנא**, 21 במאי 2017; רועי קייס, "בירת המרד" בעבר נפלה: אסד השלים כיבוש חומס", וויינט, 22 במאי 2017.

8. אתר המהפכה הסורית שתעתד מדי יום את אירועי המהפכה, <http://syrianrevolution.org>; אתר המרכז את רשימות ההרוגים על־פי מקורות של האופוזיציה הסורית <https://bit.ly/2pVbhoj>.

9. ג'קי ח'ורי, "כוחות צבא אסד שברו את המצור על העיר דיר אל־זור שחלקה בשליטת דאעש", **הארץ**, 5 בספטמבר 2017; **סאנא**, 6 בספטמבר 2017. זו גם פרסמה את הודעת מפקדת הצבא הסורי שהגדירה את הניצחון בדיר אל־זור "תפנית אסטרטגית במהלכה של המלחמה נגד ארגוני הטרור שיש בו כדי להוכיח את יכולותיו של הצבא הסורי".

10. ערוץ הטלוויזיה אל־מיאדין, 18 בנובמבר 2017.

ובכך עלה בידו להשלים את השתלטותו על מרחב דמשק כולו, שהוכרז עתה כנקי מנוכחות של המורדים, ולבסוף, ב־12 ביולי 2018 נפלה גם דרעא לידי כוחותיו של המשטר הסורי. כך נשזר גורלן של הערים דמשק, חֶלֶב, חֶמָא, חֶמֶץ ודיר אל־זור ודרעא, בה החל הכול, בגורלה של המדינה הסורית וסיפור המערכה בהן ועליהן הפך לסיפורה של המלחמה על סוריה כולה – מלחמה מתעתעת שבה עליות ובעיקר מורדות, ושבסופה "מנצחים לכאורה", וראש וראשון להם אסד, ששרד ונותר על כסאו כנגד כל הסיכויים. אין פלא כי בעקבות הישגים אלו של המשטר הסורי ושל בעלי בריתו יכול היה שליח האו"ם לסוריה, סטפן דמיסטורה, לקבוע עוד ב־1 בספטמבר 2017 כי: "אנחנו מתחילים לראות את סופה של המלחמה".¹¹ אסד הפגין אף הוא אופטימיות זהירה כשהכריז בנאום שנשא ב־20 באוגוסט 2017 בפני עובדי משרד החוץ הסורי: "המזימה של מדינות המערב להשתלט על סוריה נכשלה, ועליהם להכיר בכך. [...] עדיין לא ניצחנו. אמת, פעמי הניצחון נשמעים כבר בארצנו, אלא שפעמי ניצחון הם דבר אחד והניצחון הסופי הוא דבר אחר".¹² זהיר פחות היה נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, שהכריז בתום סדרת פגישות שקיים במעון הנופש שלו בסוצ'י בשלהי נובמבר 2017 עם הנשיא הסורי, ומאוחר יותר גם עם שותפיו החדשים לתהליך ההסדרה בסוריה שהובילה מוסקווה – נשיאי איראן ותורכיה, חסן רוחאני וארדואן – "הבסנו את האסלאם הקיצוני בסוריה והצלנו מדינה זו מקריסה. המלחמה בסוריה קרובה לסיומה".¹³

האביב הסורי – מחאה, מרי, מהפכה, מלחמת אזרחים וג'האד

ראשיתה של הטרגדיה הסורית הייתה עם פרוץ "האביב הערבי" עוד בסתיו 2010, תחילה בתוניס ומאוחר יותר אף במצרים, לוב ותימן. אביב זה הפך עד מהרה "לחורף אסלאמי" והתברר מאוחר יותר כטלטלה אזורית נעדרת כיוון וקו סיום המאיימת לשנות את פניו של המרחב הערבי מן היסוד.

אש המחאה והמרי הגיעה לסוריה במרס 2011. הלהבות אחזו תחילה בעיר דרעא בדרום סוריה ובמרחב הכפרי הסובב אותה, אך ממנה הן התפשטו בהדרגה לכל רחבי המדינה. בניסיון לחנוק את האש שהתלקחה בארצו הטיל אסד את צבאו נגד בני עמו, אך בכך היה רק כדי לשפוך שמן על מדורת המחאה והמרי. בתוך חודשים אחדים הפכה המחאה – מחאתם של איכרים רעבים ללחם ולשינוי מאזורי הכפר והפריפריה, שהייתה בראשיתה מקומית ומוגבלת ובעיקר נטולת אלימות – להתקוממות עממית רחבת היקף ובסופו של יום אף למלחמת אזרחים עקובה מדם ונעדרת הכרעה. בחלוף השבועות והחודשים לבשה מלחמה זו צביון עדתי, וגרוע מכך צביון דתי שעניינו מלחמת קודש (ג'האד), שעליה הכריזו קבוצות אסלאמיות מתוך סוריה ומתנדבים אשר נהרו להצטרף אליהן מכל רחבי העולם הערבי

11. Tom Miles, U.N. Sees Islamic State defeats in Syria by October, elections possible in a year, Reuters, 1 September 2017.

12. סאנא, 20 באוגוסט 2017.

13. "פוטין בפסגת הניצחון: "הצלנו את סוריה מקריסה", וויינט, 22 בנובמבר 2017.

והמוסלמי נגד "משטר הכפירה העלווי" של אסד, בן בריתו של המחנה השיעי במזרח-התיכון בהנהגת איראן וחזבאללה.

קבוצות אסלאמיות אלו, ובראשן "ארגון המדינה האסלאמית" (דאעש) ולצידו "חזית הסיוע" (ג'בהת אל-נצרה) שלוחתו של ארגון אל-קאעדה במרחב הסורי,¹⁴ הפקיעו את המהפכה הסורית מידי אותם בני הכפר ותושבי הפריפריה שחוללו אותה, ונטלו מידיהם את כתר ההובלה של המאבק והלחימה במדינה. הן עשו זאת בשמן של מטרות מרחיקות לכת שבינן ובין מטרותיהם המקוריות של מחוללי המהפכה לא היה דבר וחצי דבר. כך למשל נשא דאעש את עיניו לכינונה של ח'ליפות אסלאמית שאותה ביקש להקים על חורבותיה של המדינה הסורית, כמו גם על חורבות מדינות ערביות שכנות שהיו חלק ממורשת הסכמי סייקס-פיקו (הסדר מדינתי באזור על בסיס ההבנות אליהן הגיעו המעצמות הגדולות, בריטניה וצרפת, עם סיומה של מלחמת העולם הראשונה).

לעומת דאעש כל שביקשה ג'בהת אל-נצרה היה לכונן אמירות (אמארה) מוסלמית במרחב הסורי (בלאד אל-שא'ם). מטרה צנועה בהרבה, אך כזו שהייתה כרוכה אף היא בהרס המסגרת המדינית הסורית ואפשר שלעתיד לבוא אף זו הלבנונית ואף הירדנית.

הצביון האסלאמי שלבשה המהפכה הסורית נתפס בתחילה כמכפיל כוח וכדבק מלכד הכרחי במאמץ לאחד יחדיו את קבוצות המורדים השונות שנאבקו במשטר הסורי, בין אם דאעש וג'בהת אל-נצרה ובין אם קבוצות אסלאמיות מתונות יותר, דוגמת "בני החורין של אל-שא'ם" או "צבא האסלאם" (ג'יש אל-אסלאם). מתינותן של אלו האחרונות התבטאה אגב בנכונותן לקבל סיוע מכמה ממדינות ערב, לרוב ערב הסעודית וקטר, וכן מתורכיה, אך השקפתן הבסיסית בענייני דת ומדינה לא הייתה רחוקה מרחק רב מתפיסת העולם של דאעש או של ג'בהת אל-נצרה.

ההבדלים בין כלל קבוצות אלו היו נעוצים אפוא בסדר עדיפויות שונה המעניק עדיפות למאבק במשטר על-פני קידומה, ובעיקר כפייתה של תפיסת עולמן בשאלות של דת ומדינה. ניצחון זמני זה של האסלאם, וליתר דיוק של האסלאם הפוליטי, ושמא של הזרם הקיצוני הסלפי-ג'האדי בסוריה, בלט נוכח הכישלון ללכד את מחנה המורדים במדינה סביב לסמאות שעניינן פטריוטיות סורית טריטוריאלית בעלת גוון ליברלי ואפילו חילוני. בדיעבד התברר ניצחון זה של האסלאם כניצחון פירוס ומהלך קידומה של אג'נדה אסלאמית, ובוודאי בגרסתה הסלפית-ג'האדית, הפך לחרב פיפיות שהביאה על המהפכה הסורית את קיצה.

לצד זאת הפכה סוריה לזירת מאבק אזורית ובין-לאומית, שבה שימשו אסד כמו גם יריביו מבית "חיילים" על לוח השחמט במשחקם של המעצמות הגדולות ושל כוחות אזוריים מתחרים – בראש ובראשונה רוסיה, אך לצידה גם ארצות-הברית ובנוסף להן גם איראן, תורכיה, ערב הסעודית וקטר. מעורבותן של כל אלו רק החריפה את המשבר בסוריה, הזינה את הלחימה המתנהלת על אדמתה וגרמה להימשכותה. שהרי לא האינטרס המדינתי הסורי, וממילא גם לא האינטרסים של בני העם הסורי, הם שעמדו לנגד עיניהם של השחקנים הזרים ששלחו עתה ידם אל מדינה זו, מבקשים להיבנות מחורבנה.

14. זו שינתה את שמה לימים לחזית "פתח אל-שא'ם" (ג'בהת פתח אל-שא'ם – חזית הניצחון של אל-שא'ם) ומאוחר יותר חברה ל"חזית שחרור אל-שא'ם" (היא'ת תחריר אל-שא'ם).

בראשית 2019, עם סיומן של שמונה שנות מלחמה בסוריה, עמד מספרם של ההרוגים בקרבות על קרוב לחצי מיליון נפש ואולי אף יותר – מרביתם אזרחים שנפלו קורבן לתקיפות מן האוויר ועל הקרקע מצד המשטר הסורי ובעלי בריתו, אך גם לתקיפות של הקואליציה הבין-לאומית בהובלתה של ארצות-הברית שכוונו נגד אזורים שבשליטת המורדים או של דאעש בעיקר במזרחה של המדינה. יצוין כי מדובר בהערכה בלבד של המכון הסורי למחקרי מדיניות (SCPA), שנקב עוד בפברואר 2016 במספר של 470 אלף הרוגים. מקורות אחרים העמידו את מספר ההרוגים על 600 אלף איש.

נציבות האו"ם לזכויות האדם חדלה עוד בראשית 2014 למנות את מספר ההרוגים בקרבות שהשתוללו במדינה משזה חצה, לפי חישוביה, את סף 100 אלף. סוכנויות או"ם אחרות נקבו כמה חודשים לאחר מכן במספר של רבע מיליון הרוגים, אך גם הן הפסיקו לפרסם נתונים או הערכות בדבר מספרי ההרוגים במלחמה.¹⁵ מספרם של הנפגעים בקרבות הוערך בלמעלה מ-2 מיליון. עוד כ-10 מיליון סורים, כמחציתה של האוכלוסייה במדינה, איבדו את בתיהם, ובין 5–8 מיליון מהם הפכו לפליטים מחוץ לגבולות ארצם – במדינות ערביות שכנות, בתורכיה, ולימים אף באירופה.

בנוסף הביאה המלחמה בסוריה למהפך דמוגרפי רב-משמעות לעתידה של מדינה זו שאותו חולל המשטר בדמשק, עת פעל לטהר כחלק מהמלחמה הטוטלית מרחבים שלמים מתושביהם במטרה לשמוט את הקרקע מתחת לרגלי המורדים שבאו מקרב האוכלוסייה המקומית החיה במרחבים אלו וממילא, נסמכו ונשענו על תמיכתה. טיהור זה נשא אופי עדתי ואף אתני, שכן כוון ביסודו של דבר נגד בני העדה הסוניית באזורי הכפר והפריפריה שבהם התלקחה המחאה במרס 2011.

נוכח מספרם של ההרוגים, הפצועים והעקורים, לא נתן איש את דעתו לעובדה שכדי שלושה רבעים של המשק הסורי ושל התשתית המשקית והכלכלית במדינה – מערכות החינוך והבריאות, התחבורה, החשמל והמים, שדות הנפט והגז ואסמי התבואה – נחרבו או הושמדו במהלך הקרבות. מסוריה שעליה נאבקו אסד ויריביו לא נותר אפוא דבר.

בצילה של מציאות מדממת זו התפרקה סוריה במהלכן של שנות המלחמה הארוכות לשורה של ישויות מדינתיות למחצה, שלבשו צורה ופשטו אותה ככל שהמלחמה התמשכה וככל שהעמיקה בה המעורבות הזרה: "סוריה החיונית" או "סוריה המועילה" (סוריא אל-מופידה) בהנהגתה של שושלת אסד, אך תחת חסות ואף נוכחות רוסית ואיראנית, במערב סוריה; מובלעות אוטונומיות כורדיות במזרח ובצפון של המרחב הסורי; מובלעות של מורדים שהשתרעו על שטחים נרחבים בצפון סוריה, מרכז ודרומה שבהן החזיקו קבוצות חמושות ובראשן ג'בהת אל-נצרה, אך לצידה גם קבוצות שנחשבו כמתונות ביחס אליה ושנהנו מתמיכה ערבית או מערבית, הגם שרובן היה בעל גוון סלפי-ג'האדי דוגמת "בני החורין של אל-שא'ם" ו"צבא האסלאם"; ולבסוף, ממלכת דאעש (הח'ליפות האסלאמית של אבו בכר אל-בג'דאדי) במזרח סוריה ובצפונה של עיראק. כאמור, מפת ישויות אלו לבשה ופשטה צורה במהלך שנות המלחמה הארוכות והעקובות מדם, וככל שהעמיקה בה

15. "האו"ם מתייאש: מפסיקים לספור את ההרוגים במלחמת האזרחים בסוריה", נענע, 7 בינואר 2014;

וויינט, 11 בפברואר 2016.

מעורבותם של שחקנים אזוריים ובין-לאומיים, תחילה של רוסיה ואיראן, אך לצידן גם של תורכיה, ערב-הסעודית וקטר ואפילו ארצות-הברית.

בסופו של יום הניחה מפה ושמא מציאות כאוטית זו, שהשליטה עצמה על המרחב הסורי, את היסודות לניסיונות הסדרה שקידמו המעצמות ובעיקר רוסיה החל באביב 2017. המעצמות היו ממוקדות במאמץ להביא להפחתה בעוצמת הלהבות, ואולי אף לסיומה של הלחימה בדרך של חלוקתה של המדינה לאזורי השפעה שבהם מקיימים השחקנים – אזוריים ובין-לאומיים כאחד – נוכחות ואף שליטה. זאת, תוך שאסד נותר על כיסאו ומוסיף לפעול במרץ בסיוע בעלי בריתו להשיב לעצמו את השליטה במדינה כולה.

אחרי כל זה שרדו משטר הבעת' הסורי והשושלת האסדית העומדת בראשו את שנות המלחמה הארוכות, והפגינו לכידות ועצמה שהפתיעו רבים. משטר ושושלת אלו הצליחו לשרוד ולשמר אף ברגעי השפל שידעו, את אחיזתם בליבה של המדינה ("מצודת הבעת' בדמשק", "סוריה הקטנה", "סוריה החיונית" או "סוריה המועילה") שבה הוסיפו לשמר את רעיון המדינה הסורית.

מדובר היה ברצועה צרה, כדי רבע משטחה של סוריה, שנמתחה מן הבירה דמשק דרומה אל הערים דרעא, בירת החוראן, וסוידא, בירת הר הדרוזים; וצפונה, עבור בערים חמץ ותמאא במרכזה של סוריה, אל חלב ואל חבל העלווים שלחוף הסורי. ברצועה זו התגוררה למעלה ממחציתה של אוכלוסייתה המקורית של המדינה (כ-13 מתוך כ-25 מיליון נפש), ומוסדותיה של המדינה הסורית הוסיפו לתפקד בה. בידי הממשלה בדמשק עלה להוסיף ולשלם את משכורותיהם של עובדיה ולקיים מסגרת מתפקדת – גם אם חלקית ומקרטעת – של מערכות חינוך, בריאות ורווחה, וחשוב מכל, של אספקת מזון ומצרכים חיוניים.

המורדים לא הצליחו לכוון מערכת אלטרנטיבית שכזו באזורים שתחת שליטתם, ובמקרים רבים תושבים שהתגוררו באזורים הללו נותרו קשורים למערכת המדינתית הסורית, הוסיפו לקבל את משכורתם ממנה ואף נותרו משולבים ואף תלויים במוסדותיה, דוגמת מערכות החינוך, הבריאות והרווחה, שוק העבודה ולבסוף אף מערכות אספקת החשמל והמים, מערכות התקשורת, הטלפון הנייד והאינטרנט. רצועה זו שימשה לימים בידי אסד כבסיס וכנקודת זינוק בניסיון להשיב לידיה את השליטה בכל רחבי המדינה, משהכף במלחמה החלה נוטה לצידו.

נצחונו של אסד בא לו במידה רבה תודות ל"נס על הברדא" (הנהר החוצה את הבירה דמשק) – התגייסותן של מוסקוה וטהראן החל בספטמבר 2015 כדי לסייע לו לשרוד על כיסאו ולהוסיף ולקיים את המדינה הסורית תחת שליטתו. מטוסים ומסוקי קרב רוסים ולצידם לוחמים על הקרקע של "כוח קדס" של משמרות המהפכה האיראניים, לוחמים של חזבאללה ושל מיליציות שיעיות מכל רחבי המזרח-התיכון שהוקמו ואומנו בידי איראן, הגיעו אל אדמת סוריה והחלו לוחמים לצד אסד, ושמא לוחמים את מלחמתו, במורדים שקמו עליו. המהלומות שהנחיתו הרוסים בסיועה של טהראן על מחנה המורדים הביאו לפגיעה בלכידותו וברוחו ואף בכוח הלחימה שלו, ואפשרו למשטר ליטול את היוזמה לידיה ואף

להשיב לשליטתו חלקים נרחבים של המדינה.¹⁶ גולת הכותרת של המעורבות הרוסית-איראנית בסוריה הייתה כאמור בכיבושה של חֶלֶב באמצע דצמבר 2016 שנתפס כרגע מכריע בקרב על סוריה שאפשר, ובעצם אף הבטיח, את שימורה של ישות מדינתית בשליטתו של אסד, הגם שתחת הגמוניה רוסית ואף איראנית.

בראייה לאחר היה בכיבושה של חֶלֶב גם כדי לבשר את ראשית סופה של המהפכה הסורית, בבחינת מסמר ראשון ושמא נוסף בארון המתים שלה. אש המרד שאיימה אך שנה קודם לכן להצית את סוריה כולה הלכה ודעכה בשבועות ובחודשים שלאחר מכן, מששב המשטר הסורי בסיוע רוסי ואיראני, והשליט עצמו על שטחים נוספים של המדינה הסורית, ובכלל זה על חלקה המזרחי (המדבר המזרחי, אל-ג'אדיה, בואכה עמק הפרת ובמוקדו, העיר הגדולה בו, דיר אל-זור וכן אזור הג'זירה). המשטר הסורי ובעלי בריתו יצאו נשכרים גם מהצלחתה של המערכה שניהלו האמריקנים במדינת דאעש במזרח סוריה ובמערבה של עיראק. שהרי את פירות ההישג האמריקני קטף המשטר הסורי, בגיבוי רוסי-איראני, וכוחותיו, ולעיתים אף כוחות איראניים או מיליציות שיעיות הפועלות בשליחותה של טהראן, הם שמילאו את החלל שהותיר אחריו דאעש בחלק זה של המדינה.

דומה כי הרוסים היו מודעים לגודל ההישג שהשיגו בסוריה, אך גם לגודל האתגר שהישג זה הציב בפניהם – למלחמה בסוריה דינמיקה משלה, ועל כף המאזניים הוטלו לא רק גורלו האישי של אסד ושל משטרו ועתידה של סוריה, ואף לא רק גורלו של המאבק על הגמוניה אזורית שניהלה איראן מול המחנה הסוני בהובלת תורכיה וערב הסעודית, אלא בעיקר גורלם של שני מהלכים מקבילים ולכאורה סותרים שהתניעו הנשיאים פוטין וטראמפ להשיב את רוסיה ואת ארצות-הברית לגדולתן בזירה האזורית וזו העולמית.¹⁷

משום כך פעלה מוסקווה לקדם תהליך של הסדרה בברכתה של איראן, אך לצידה גם ארצות-הברית של טראמפ ואף תורכיה של ארדואן. במסגרת תהליך זה הוקמו אזורים מוגנים, אזורי הרגעה, שמטרתם להפחית את אש הלהבות ולהקפיא את מפת הלחימה והשליטה בסוריה בין המשטר ובין המורדים. אלא שבהקמתם של אזורים אלו לא היה כדי לעצור את תהליך תקומתה המחודשת של המדינה הסורית בהנהגתו של אסד. נהפוך הוא, הקמתם העניקה חסות ואף כסות לקידום והאצה של מהלך של השתלטות מחודשת של המשטר בדמשק על מרחביה של סוריה.

בסופו של יום אסד, האיש אותו מיהרו כה רבים להספיד עם פרוץ המהפכה הסורית, הוא ששרד את המלחמה ואף יצא ממנה כשידו על העליונה, מקיים שליטה איתנה בגרעינה של המדינה ואף הרבה מעבר לה, וכל שנשאר הוא להמתין ולראות הוא האם יעלה בידיו להחיות ואף להשיב לגדולתה את המדינה הסורית שקרסה עם פרוץ המהפכה והמלחמה במרס 2011.

16. רועי קייס, "אחרי 5 שנים, נקודת מפנה? אסד בשערי חֶלֶב", וויינט, 6 בפברואר 2016; רועי קייס, "כיתור חֶלֶב: צבא אסד בדרך לגבול הטורקי", וויינט, 8 בפברואר 2016; ערוץ 2, "צבא סוריה מסתער על תדמור", 25 במרס 2015.

17. עמוס ידלון, "רוסיה בסוריה והמשמעויות לישראל", INSS, עדכן אסטרטגי, כרך 19, גיליון 2 (יולי 2016), עמ' 3-18.

סוריה: מהפכה ומלחמה – שלבים עיקריים

ניתן להצביע על השלבים המרכזיים הבאים בתהליך שקיעתה של סוריה אלי מלחמת אזרחים וג'האד:¹⁸

השלב הראשון: "האביב הסורי" – מחאה, מרי ומהפכה (מרס 2011–מרס 2013)
 שלב זה שראשיתו עם פרוץ ההפגנות במדינה (בתחילה הפגנות לא אלימות ומאוחר יותר מהומות והפרות סדר, התקוממות עממית ולבסוף, מהפכה, מלחמת אזרחים וג'האד) התאפיין במגמה איטית ומדורגת של אובדן מתמשך של נכסים של המשטר הסורי – משאבי כוח אדם ומרחבים טריטוריאליים בעיקר באזורי הכפר והפריפריה. המשטר הסורי ספג מהלומות, הקיז דם ואיבד מכוחו, ועם זאת לא קרס והוסיף לשמר את לכידות הצמרת הפוליטית והצבאית שלו ולכידות מערכות הממשל, הצבא ומנגנוני הביטחון.

המורדים מצידם זכו אמנם להישגים ניכרים על הקרקע בכל רחבי המדינה, אך כשלו במאמץ לאחד שורות ולהעמיד בראשם הנהגה מדינית וצבאית לגיטימית ואפקטיבית. יתר על כן, את מקומם של כוחות חילוניים וליברליים בקרב המורדים, ובוודאי שבקרב הקבוצות הלוחמות בכל רחבי המדינה, תפסו קבוצות חמושות צבועות אסלאם שתרמו להידרדרותה של המהפכה הסורית לכדי מלחמת אזרחים ובעיקר מלחמת ג'האד עקובה מדם.

חמש נקודות ציון עיקריות במהלך שלב זה היו:

- פרוץ המהומות בעיר דרעא שבדרום סוריה ובערים נוספות במרכז המדינה ובצפונה ב־18 במרס 2011.
- "יום השישי הגדול", 22 באפריל 2011 במהלכו נהרגו למעלה ממאה מפגינים בהפרות סדר בעיר חמץ ובערים נוספות בכל רחבי המדינה ומיד לאחריו, 25 באפריל 2011 בו נשלחו לראשונה כוחות צבא אל העיר דרעא במטרה לדכא בכוח הזרוע את גל המחאה והמרי.
- פינוע הטרור בלב דמשק ב־23 בדצמבר 2011 בידי ג'בהת אל־נצרה שבישר את הידרדרותה של המהפכה הסורית למלחמת אזרחים וג'האד, אך גם את חטיפתה בידי קבוצות אסלאמיות ואף סלפיות־ג'האדיות דוגמת ג'בהת אל־נצרה, שפינוע זה היה הראשון שעשתה, בשלב זה עדיין כחלק מארגון דאעש.
- חיסולה של הצמרת הביטחונית הסורית בפינוע טרור בלב דמשק ב־18 ביולי 2012, שבעקבותיו פרצו קבוצות של חמושים לתוככי הבירה דמשק ואל חֶלֶב.
- נפילתה של העיר אל־רקקה ב־5 במרס 2013 לידי המורדים, עיר המחוז הראשונה שעליה איבד המשטר שליטה. בסיומו של שלב זה נראה היה לרבים כי למרות הצלחתו של המשטר להוסיף ולהחזיק מעמד מול הקמים עליו, הרי שהוא יתקשה להוסיף ולשרוד לאורך זמן ומכאן שנפילתו של אסד הפכה לשאלה של זמן.

18. אייל זיסר, סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים (מרכז משה דיין ללימודי המזרח־התיכון, 2014); פואד עג'מי, המרד בסוריה (תל־אביב: עם עובד, 2013); David W. Lesch, *The Fall of the House of Assad* (New Haven: Yale University Press, 2012).

השלב השני: "תיקו אסטרטגי" – מלחמה טוטלית גלא הכרעה (מרס 2013–יוני 2014)

שלב זה עמד בסימן הצלחתו של המשטר הסורי להתאושש ולשוב ולעמוד על רגליו, לא מעט הודות לסיוע שהגיש לו חזבאללה בעידוד ובגיבוי של איראן, אך גם בשל כישלון המורדים לפרוץ את תקרת הזכוכית שאלה הביאו אותם הישגיהם הצבאיים. גם התהליך של ההקצנה האסלאמית שעבר על מחנה המורדים נראה כמשחק לידי של אסד, שכן היה בו כדי להחזיר אליו רבים ממתנגדיו, מתוך סוריה ומחוצה לה, שנרתעו מכוחה העולה של הקיצוניות האסלאמית.

במלחמה בסוריה השתרר אפוא מעין "תיקו אסטרטגי", שכן לאף אחד מן המחנות היריבים לא נמצא הכוח הדרוש להכריע את יריבו, ועם זאת שני הצדדים הוסיפו להילחם מתוך אין ברירה אבל גם מתוך אמונה מלאה כי הניצחון הסופי ייפול בסופו של יום בחלקם. ראוי עם זאת להזכיר כי את דרכו לשרוד בשלטון פילס המשטר הסורי תוך התבססות על אסטרטגיה של מלחמה טוטלית, כדי מלחמת שמד במתנגדיו, שהפילה מאות אלפי הרוגים והניסה מיליוני סורים אל מחוץ לגבולות המדינה.

נקודת המפנה שסימנה את ראשיתו של שלב זה היה הצלחתם של לוחמי חזבאללה לכבוש מחדש ב־5 ביוני 2013 את העיירה אל־קוצ'יר מזרוע לעיר חמץ (העיירה הראשונה שאותה הצליח המשטר להשיב לידי המורדים); ומאוחר יותר, בסתיו–חורף 2013, גם לכבוש את רכס הרי קלמון החולשים על גבול סורי לבנון. משמעותי לא פחות היה ההסכם לפירוק סוריה מנשקה הכימי שהושג בין וושינגטון למוסקווה ב־14 בספטמבר 2013, בעקבות שימוש שעשה המשטר בדמשק בנשק זה ב־21 באוגוסט 2013 במרחב הכפרי שממזרח לדמשק (אל־ע'וטה אל־שרקיה).

המתקפה הכימית שהובילה למותם של כ־1,400 אזרחים, רבים מהם נשים וילדים, גררה בעקבותיה איום אמריקני בתגובה צבאית נגד אסד ומשטרו. אלא שמוסקווה הצליחה לנטרל איום זה באמצעות ההסכם אותו השיגה עם וושינגטון לפירוקה של סוריה מנשקה הכימי. בהסכם היה כדי להעניק למשטר הסורי רוח גבית וחשוב מכך, חסינות מפני כל מהלך צבאי נגדו כל עוד יימנע מלשוב ולהפעיל נשק בלתי קונוונציונלי בלחימה בסוריה.

השלב השלישי: הקיץ של דאעש, של ג'בהת אל־נצרה ושל חזבאללה (קיץ 2014–קיץ 2015)

שלב זה שעיקרו המשך ואף האצת שקיעתה של המדינה הסורית ובמקביל עליית כוחן של ישויות לא מדינתיות במרחב הסורי, החל עם השתלטותו של דאעש בקיץ 2014 על חלקים גדולים מצפון מערבה של עיראק ומזרחה של סוריה. במקביל עלה בידי קבוצות מורדים אחרות שפעלו במערב סוריה, ובראשן ג'בהת אל־נצרה, לדחוק את רגליו של המשטר משטחים נרחבים בדרומה של המדינה ובצפונה.

נקודת המפנה שסימנה את ראשיתו של שלב זה הייתה דווקא עם כיבושה של העיר אל־אל־מוצ'ל בעיראק ב־10 ביוני 2014 בידי לוחמיו של ארגון דאעש – צעד ראשון בדרך לכינונה של הח'ליפות האסלאמית של דאעש בעיראק ובסוריה. מאוחר יותר עלה בידי

לוחמיו של הארגון לבסס את אחיזתם במזרח סוריה באזורי המדבר המזרחי, עמק הפרת והג'זירה (מחוזות דיר אל-זור, וחלקים ממחוזות חסכה, אל-רקה וחמץ), תוך שהם פועלים לחסל את המובלעות שעוד נותרו בידי המשטר הסורי במזרח המדינה: העיר טבקה, שעליה השתלטו עוד ב־25 באוגוסט 2014, והעיר דיר אל-זור שהפכה יעד קבוע למתקפות בלתי פוסקות שלהם.

באביב 2015 עלה בידי לוחמי דאעש להיאחז בכמה מפרבריה של דמשק, ולבסס את אחיזתם במורדות המזרחיים של הר הדרוזים. מעט אחר כך, במאי אותה שנה, עלה בידיהם לכבוש את תדמור שהייתה שער כניסה מן המדבר המזרחי למרכזה של סוריה, ממנה ביקשו לפרוץ בכיוונה של חמץ שהייתה נקודת חיבור בין דרומה של סוריה וצפונה.

בדרום סוריה השתלטו ג'בהת אל-נצרה ושותפיה במהלך חודשיה האחרונים של 2014 על אזורי הכפר של מחוזות דרעא וקוניטרה, וכן על אזורים נרחבים של המרחב הכפרי של דמשק (ריף דמשק). עוד קודם לכן זכו המורדים להישג סמלי ב־26 אוגוסט 2014, בדמות כיבושו של מעבר הגבול שבין ישראל ובין סוריה בקוניטרה, ומאוחר יותר ב־22 אפריל 2015 להישג נוסף עם כיבושו של מעבר הגבול לירדן – מעבר נציב. לבסוף, בצפונה של המדינה עלה בידי המורדים להשתלט על מחוז אידליב. המורדים כבשו במהלך החודשים מרס-אפריל 2015 את בירת המחוז (29 במרס 2015), ולאחריה גם את הערים ג'סר אל-שע'ור (25 באפריל 2015) ואריחא (28 באפריל 2018), שחלשו על הדרכים המקשרות בין חֶלֶב ואידליב לדרומה של סוריה ולאזור החוף.

למרות זאת נותר המשטר הסורי ניצב על שתי רגליו ומה שחשוב יותר, שלט באותם חלקים החיוניים להמשך קיומה של ישות מדינית סורית מתפקדת – הבירה דמשק, הערים הגדולות (חֶלֶב, לכל הפחות בחלקה, חמץ וחמאה), אזור הגבול הסורי-לבנוני ואזור החוף. יתרה מכך, אם נדמה היה בראשיתו של קיץ 2015 כי רק נס יושיע את אסד, הרי שעד מהרה התברר כי במזרח-התיכון ניסים הם עניין שיש להביאו בחשבון בהערכות ובתחזיות המומחים.¹⁹

השלב הרביעי: הרוסים והאיראנים באים – הקרב על סוריה "החיונית" (ספטמבר 2015–דצמבר 2016)

בספטמבר 2015 נחתו כאמור על אדמת סוריה מטוסים ומסוקי קרב רוסיים, ובמקביל הגיעו אל המדינה לוחמים של "כוח קדס" של משמרות המהפכה האיראניים ושל הצבא האיראני הסדיר, לוחמי חזבאללה ולצד אלו גם כעשרת אלפים מתנדבים שיעים ואולי אף יותר שגויסו בידי איראן מכל רחבי המזרח-התיכון, במטרה להושיט סיוע למשטרו של אסד ואף להבטיח את הישרדותו בשלטון.

האסטרטגיה שאותה אימצו הרוסים יחד עם שותפיהם למערכה התבססה על המודל הצ'צ'ני שאותו יישמו בהצלחה מרובה במלחמות צ'צ'ניה בשנות ה-90 של המאה ה-20 – תקיפות מסיביות מן האוויר שהובילו להרס שיטתי ומכוון של מרחבים עירוניים וכפריים, וממילא לפגיעה באוכלוסייה האזרחית המתגוררת בהם.

19. עודד גרנות במהדורת החדשות של הטלוויזיה הישראלית, **הערוץ הראשון**, 24 ביולי 2015.

אזורים אלו נפלו עתה כפרי בשל לידי כוחותיו של המשטר הסורי ובעצם לידי לוחמים של "כוח קדס" של משמרות המהפכה של איראן מלווים בלוחמים של חזבאללה, ובמתנדבים שיעים שגויסו בידי האיראנים.²⁰ במקביל השקיעו הרוסים מאמץ בארגון מחדש של הצבא הסורי ובשיקום יכולותיו המבצעיות, כמו גם בשיקום יכולות הפיקוד והשליטה של מפקדיו ובשיפור האופן שבו ניהלו אלו את הקרב ממפקדותיהם בדמשק.²¹

המעורבות הרוסית הפכה את מוסקווה לשחקן מפתח במגרש הסורי, אך מעבר להישגים מידיים על אדמת סוריה הביאה מעורבות זו לחיזוק מעמדה האזורי ואף הבין-לאומי של רוסיה, ולהפיכתה לשחקן אזורי חשוב שכלל השחקנים באזור, ובכלל זה ישראל ואפילו תורכיה של ארדואן, מתחשבים בדעתו ונזהרים בכבודו. המהלומות שהנחיתו הרוסים בסיועה של טהראן על מחנה המורדים, אפשרו למשטר ליטול את היוזמה לידי וואף להשתלט לאורך 2016 על שורה של עמדות מפתח במרכז של המדינה ובדרומה.²²

השלב החמישי: הסדרה והכרעה – המאבק לעיצוב דמותה של סוריה "ביום שאחרי" (ינואר 2017)

אין ספק כי הרוסים שאפו בראשית מעורבותם בסוריה להשיג הכרעה מהירה, ולהביא לסיומה של הלחימה בניצחוננו של אסד. ואולם, מוסקווה הייתה עתידה לגלות כי מטרה שכזו אינה בהישג ידה המידי. משום כך החלה ממקדת עצמה במטרה מצומצמת יותר אך בת השגה – הבטחת המשך קיומה של ישות סורית, אם ניתן בהנהגתו של אסד, המשתרעת של מרחביה של "סוריה החיונית". אותה ישות השתרעה מדרעא שבדרום ובעיקר הבירה דמשק, עבור דרך חֲמֶץ וּחְמָא ש במרכז המדינה, בואכה חֶלֶב שבצפון סוריה והחוף הסורי, מעוזה של העדה העלווית.

יש להניח כי הרוסים קיוו או אף העריכו (כפי שאכן קרה) כי אם יצליחו להביא לסיומה של המלחמה, ולכל הפחות להפחתת עוצמתה של האש המשתוללת בסוריה, גם במחיר של ויתורים למורדים (תוך שאסד נותר שולט בדמשק), הרי שבסופו של יום יעלה בידי להשיב לעצמו את השליטה גם ביתר חלקיה של המדינה.

לשם כך גילו הרוסים נכונות להידבר עם ממשלו של נשיא ארצות-הברית ברק אובמה, אך משגילו כי זה נרתע מלגלות מעורבות פעילה במשבר הסורי, וממילא נעדר כל השפעה על המורדים כמו גם על מדינות האזור התומכות בהם, הגיעו ב־20 בדצמבר 2016 להבנות עם תורכיה ועם איראן אודות חלוקתה של סוריה לאזורים מוגנים, שלא היו אלא אזורי השפעה שבהם מקיימים השחקנים האזוריים השפעה ואף נוכחות.

במסגרת זו הובטח שלטונו של אסד על אותה "סוריה חיונית", ועל בסיס הבנות אלו הכריזו מוסקווה ואנקרה על הפסקת אש במדינה החל ב־29 בדצמבר 2016 בחצות וכחודש

20. עמוס הראל, "אסד, איראן וחזבאללה נערכים למתקפה נרחבת בחלב", הארץ, 14 באוקטובר 2015.

21. שם.

22. רועי קייס, "אחרי 5 שנים, נקודת מפנה? אסד בשערי חֶלֶב", וויינט, 6 בפברואר 2016; רועי קייס, "כיתור חֶלֶב: צבא אסד בדרך לגבול הטורקי", וויינט, 8 בפברואר 2016; ערוץ 2, "צבא סוריה מסתער על תדמור", 25 במרס 2015.

לאחר מכן, בין 23–24 בינואר 2017, אף כינסו באסטנה בירת קזחסטאן שיחות שלום וליתר דיוק שיחות על יישומה של הפסקת אש בין הצדדים. בכך הם התניעו תהליך מדיני שביקש להנמיך את אש הלהבות בסוריה, ולהביא לסיום הלחימה בה. פרשנים רוסים לא מעטים הסבירו את נכונותה זו של מוסקווה לקדם מהלך זה של שיתוף פעולה אזורי, גם אם מאולץ, כדלהלן: "אנו יכולים לנצח במלחמה ולהביא לסיומה, אך לא להביא את השלום".²³ ב-5 במאי 2017, עם סיומו של סבב שיחות נוסף באסטנה, חתמו רוסיה, תורכיה ואיראן על מזכר הבנות לכינון ארבעה "אזורי הרגעה" שלו יערבו שלוש המדינות. מאוחר יותר נתנו גם האמריקנים את הסכמתם למזכר הבנות זה.

אזורי הרגעה או אזורים מוגנים אלו כללו כאמור ארבעה אזורים:

- מחוז אידליב וחלקים מהמחוזות השכנים בצפון המדינה, בסמיכות לגבול עם תורכיה.
- המרחב שבין הערים חֶמָאָה וחֶמֶץ.
- המרחב הכפרי שממזרח לבירה דמשק.
- המרחב הכולל חלקים ממחוזות דרעא וקוניטרה, הסמוכים לגבול עם ישראל ועם ירדן. באזורים אלו נאסרה פעילות צבאית חמושה ובכלל זה פעילותו של חיל האוויר הסורי.²⁴

בסופו של יום הפר המשטר הסורי הסכמים אלו בטענה כי גורמי טרור הוסיפו לפעול באזורי הרגעה, אלו ובסיוע רוסי ואף איראני החל משתלט עליהם בזה אחר זה – מהלך שאחד משיאיו הייתה השתלטות כוחותיו של אסד בראשית יולי 2018 על דרעא. במקביל התמוטטה הח'ליפות של דאעש. ב-10 ביולי 2017 הכריזה ממשלת עיראק על השלמת כיבושה של אל-מוֹצֵל מידי הארגון, ב-5 בספטמבר 2017 דווח מדמשק כי הצבא הסורי חבר אל כוחותיו הנצורים בדיר אל-זור ולבסוף, ב-17 באוקטובר 2017, הוכרז על כיבושה של אל-רקקה, בירתו של דאעש, בידי לוחמים כורדים, אנשי "כוחות סוריה הדמוקרטית", שפעלו בתמיכה של וושינגטון ובסיועה. סיפורו של דאעש תם אך לא נשלם, ועם זאת ניסיונו לכונן ישות מדינתית במזרח סוריה ובמערבה של עיראק הגיע לסיומו. בשולי הדברים, נקודת מפנה נוספת בעלת משמעות שהשליכה על עתידה של סוריה, הייתה בחירתו של דונלד טראמפ ב-8 בנובמבר 2016 לנשיאות ארצות-הברית. רבים ביקשו לראות בבחירתו משום מסמר נוסף בארון הקבורה של המהפכה הסורית. טראמפ הצטייר כבעל גישה בדלנית וכמי שנכון לשתף פעולה עם ולדימיר פוטין ובמשתמע גם עם אסד לצורך המאבק בדאעש שבו, ולא דווקא במאבק במשטר הסורי.

כמה שבועות לאחר כניסתו לתפקידו, ב-7 באפריל 2017, הורה טראמפ על הנחתת מהלומה צבאית על שדה התעופה באל-שַׁעִירָאָה שממזרח לחֶמֶץ, בתגובה לשימוש שעשה המשטר הסורי בנשק כימי כמה ימים קודם לכן בעיירה ח'אן שיח'ון שמדרום לאידליב בצפון סוריה. שנה אחר כך, ב-14 באפריל 2018, שב טראמפ והורה על תקיפה נוספת שבה

23. רוסיה היום (Russia Today), ערוץ הטלוויזיה הרוסי, 25 בנובמבר 2017.

24. אליג'זירה באנגלית, "Regional powers agree on Syria 'de-escalation zones'", 4 במאי 2017; אופק רימר, כרמית ולנסי, "הסכם 'אזורי ההרגעה' בסוריה: סיכונים לישראל והזדמנויות להשפעה", המכון למחקרי ביטחון לאומי, מבט על, גיליון 969, 14 במאי 2017.

נטלו חלק גם בריטניה וצרפת, לאחר שהמשטר הסורי השתמש בנשק כימי בעיריה דומא שממזרח לדמשק.

אלא שעד מהרה התברר כי במהלומות טילים אלו לא היה כדי ללמד על שינוי כלשהו במדיניות האמריקנית, או בעצם על דבר קיומה של תפיסה קוהרנטית לא כל שכן תוכנית פעולה אמריקנית סדורה בכל האמור בעתידה של סוריה. מאוחר יותר התברר כי לא רק שבמדיניות האמריקנית בשאלה הסורית לא התחולל שינוי אלא נהפוך הוא – ארצות־הברית העניקה לרוסיה את המפתחות לשאלה הסורית, כלומר מעמד בכורה במדינה, ולמעשה השלימה עם תהליך ההסדרה וההכרעה עליו ניצחה מוסקווה, תוך שווינגטון ממקדת עצמה במאבק לחיסולו הסופי של דאעש.

מוסקווה נותרה מבעד למסך העשן הדיפלומטי של פרגמטיות, גמישות ונכונות לפשרה שאותן הפגינה, מחויבת כשהייתה, לשימוש במקל ולא דווקא בגזר לקידום מטרותיה ארוכות הטווח בסוריה. מטרות אלו היו ונותרו מיטוט והכרעת מחנה המורדים (ובמשתמע, השגת הכרעה צבאית בשדה הקרב), כדרך היחידה להבטחת קיומה של המדינה הסורית, שלמה ואף יציבה, תחת שלטונו של בן חסותה, אסד.

ב־21 בנובמבר 2017 יצא אסד לראשונה מזה שנתיים מארצו לפגוש בפוטיין, במעון הנופש שלו בסוצ'י. המארח הרוסי בירך את עמיתו הסורי על ניצחונם המשותף בקרב נגד הטרור בסוריה, אסד ענה לו בדברי תודה על התרומה שהרימו הרוסים להצלחתה של סוריה, והשניים השתבחו בכך שעתה שולט אסד על למעלה מ־90 אחוזים משטחה של סוריה.²⁵ תם הקרב על סוריה. גם אם לא סיפור המאבק על השליטה וההשפעה בה, כמו גם על עיצוב פניה של מדינה זו. בעבורה של ישראל סימל סיומו של מאבק ההישרדות של אסד את ראשיתו של מאבק חדש, ישראלי-איראני, שנסיב סביב ניסיונה של איראן להשיג לעצמה אחיזה צבאית בסוריה, ומנגד מאמציה של ישראל לבלום ולסכל ניסיון זה.

המאבק על סוריה – סיום שהוא התחלה

בפרוץ המהפכה הסורית בעקבות ושמא כחלק מן "האביב הערבי", היה כדי להביא לסיומו של פרק ממושך בתולדותיה של המדינה הסורית, אחת מאבני הפינה של הסדר המדינתי שהתקיים במרחב הערבי במשך שנות דור. סדר זה השכיל במקרה הסורי לשלב בין זהות מקומית טריטוריאלית סורית (וטניה) לזהות לאומית ערבית (קומיה), והיה מעוגן באמנה חברתית בלתי כתובה בין מרכיביה השונים של החברה הסורית: בני עדות המיעוטים (נוצרים, כורדים, עלווים, דרוזים, אסמאעילים ואפילו שיעים), בני הכפר ואזורי הפריפריה ובני העיר מן העדה הסונית, עדת הרוב במדינה – בינם ובין עצמם ובינם ובין מוסדות המדינה ובראשם, השליט, בן השושלת האסדית שתפסה את השלטון במדינה בנובמבר 1970.

עניינה של אמנה זו היה הבטחת היציבות הפוליטית והחברתית, ובעיקר זו הכלכלית במדינה, סיפוק הצרכים הכלכליים של האוכלוסייה ושילוב כלל מרכיביה, לכל הפחות

25. רוסיה היום, ערוץ הטלוויזיה הרוסי, 21, 22 בנובמבר 2017.

באופן חלקי ולעיתים אף סמלי, במוסדות המדינה. זאת, בתמורה להבטחת נאמנותם של תושביה של סוריה לסדר הפוליטי המתקיים בה, עליו ניצחה העדה העלווית. דומה שדווקא משום כך ביקשו רבים לראות במהפכה הסורית שלב נוסף "במאבק על סוריה" – מונח שבצילו עומדים תולדותיה של המדינה מאז זכתה בעצמאותה באפריל 1946. מדובר היה במאבק מתמשך על השליטה במדינה, על דרכה וזהותה ולמעשה אף על עצם קיומה.

שורשיו של מאבק זה היו נעוצים לא במעט במקורות החולשה של סוריה מבית ומחוץ ובהם: חולשתו של מוסד המדינה הסורית נוכח היעדרה של לגיטימציה מספקת, לא כל שכן שורשים היסטוריים המצדיקים את קיומה של מדינה זו; הקושי של שליטיה של סוריה לכוון ולקיים מרכז שלטוני המסוגל להטיל מרותו של תושביה של המדינה; פיצול עמוק השורר בקרב החברה הסורית על רקע עדתי, דתי, אזורי, מעמדי, כלכלי ואף אידיאולוגי; מתח ואף תחרות בין המרכזים העירוניים החשובים במדינה (דמשק וְחָלָב); ולבסוף, התהום הפעורה בין תושבי המרחבים העירוניים ובין האוכלוסייה באזורי הכפר והפריפריה.²⁶

מצב דברים זה הקשה בעשורים הראשונים לעצמאותה של סוריה על שליטיה לנהל מדיניות שיטתית ואפקטיבית, השמה לה למטרה לשרת ולקדם את ענייניה של המדינה הסורית. אין פלא כי במשך שנים אלו הייתה סוריה דוגמה לחוסר יציבות פוליטית, בשל חילופי השלטון התכופים שהתחוללו בה ושהפכו בשנות ה-50 וה-60 של המאה ה-20 לסימן ההיכר הבולט של החיים הפוליטיים במדינה זו. עלייתו של חאפז אל-אסד לשלטון בדמשק בנובמבר 1970 חוללה לכאורה שינוי יסודי במציאות זו והביאה, כך נראה היה, את "המאבק על סוריה" אל סיומו, בהעניקה לסוריה יציבות פוליטית כמותה לא ידעה מדינה זו בעבר. בחסותה של יציבות זו הפך אסד את סוריה למעצמה אזורית איתנה וחסינה, שהטילה צילה על המרחב הסובב אותה.²⁷

על תהליך זה העידה יותר מכל כותרת ספרו של פטריק סיל אודות סוריה, שאותו חיבר בשלהי שנות ה-80, *Asad: The Struggle for the Middle East*. בספר הציג סיל את סוריה של אסד של אמצע שנות ה-80 כמעצמה אזורית המנהלת מאבק להשגת דומיננטיות במרחב שסביב לה, ואת חאפז אל-אסד כבונה המדינה הסורית המודרנית וכמי שהקנה לה במו ידיו עוצמה כמו גם מעמד אזורי מוביל.

כותרת ספר זה עמדה בניגוד גמור לכותרת ספר קודם של סיל אודות מדינה זו, אותו פרסם ב-1965 ושעסק בתולדותיה של סוריה בין השנים 1946–1958.²⁸ מספר זה עלתה

26. אייל זיסר, *פניה של סוריה, משטר, חגרה ומדינה* (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2003), עמ' 16–71; גדעון גרא (אבי-דן), "אליטות ומרכז בחברה הסורית", *המזרח החדש*, כרך י"ח (תשכ"ט/1968) חוברת 3–4 (1972), עמ' 205–218.

27. משה מעוז, *אסד, הספינקס של דמשק, ביוגרפיה פוליטית* (תל-אביב: הוצאת דביר, 1988); אייל זיסר, *סוריה של אסד, על פרשת דרכים* (תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1999); פטריק סיל, *אסד של סוריה, המאבק על המזה"ת* (תל-אביב, 1993).

28. פטריק סיל, *סוריה – מאבק על הצמרת* (תל-אביב, 1965). כותרתו של הספר באנגלית היא *The Struggle for Syria*.

דמותה של סוריה דווקא כמדינה חלשה וחסרת יציבות, הנתונה – כפי שרימזה כותרתו של הספר – במאבק כוחות מתמיד על השליטה בה, על דרכה, זהותה ולמעשה אף על עצם קיומה. לא במקרה הסתיים ספרו ב־1958, שנה שבה החליטו הסורים על "איבוד עצמי לדעת", משכוננו עם מצרים את הקהילה הערבית המאוחדת (קע"ם). איחוד זה עם מצרים הוביל, באופן זמני, לאובדן עצמאותה של המדינה הסורית ולמיזוגה באחתה הערבית הבכירה. אם סיל היה נותר בחיים (הוא הלך לעולמו ב־11 באפריל 2014, בעיצומה של המלחמה המשתוללת בסוריה), היה פונה מן הסתם לכתיבתו של ספר חדש אודות חידושו של המאבק על סוריה, ואולי אף אודות ההכרעה שהושגה בו (לפי שעה ולטווח הנראה לעין לטובתו של אסד).

לשאל את השאלות הנכונות

ראוי לשוב ולהזכיר כי בעצם פרוץ המהפכה הסורית ומאוחר יותר בהתאוששותו של המשטר, היה כדי להפתיע את המומחים לדבר בישראל ובעולם הרחב, שנטו לראות בסוריה ובמשטר העומד בראשה מופת ליציבות, לאיתנות ואף לחסינות מכל פגע. לאחר שהתפשטה אש המהפכה לכל רחבי המדינה, מיהרו כולם לסתום את הגולל על המדינה הסורית, לא כל שכן על משטר הבעת' בדמשק, שהרי לכל נראה היה כי ימיו של אסד בשלטון ספורים וכי למדינה הסורית לא תהיה עוד תקומה. דומה שהפתעה זו, ושמא הפתעות אלו, לא היו נעוצות בהכרח בהיעדרן של תשובות, וממילא במחסור במידע ובנתונים – אלו נמצאו בשפע בעיתונות הכתובה וזו האלקטרונית, בערוצי הטלוויזיה וברשתות החברתיות – אלא דווקא בחסרונן של השאלות הרלוונטיות באמת למתרחש בסוריה ולעתידה של מדינה זו.

דוגמה לכך נמצאה ב־6 בספטמבר 2007, משדווח – תחילה מדמשק ומאוחר יותר גם בתקשורת הערבית והזרה (ורק לאחר כעשור גם בישראל) – כי מטוסים של חיל האוויר הישראלי תקפו והשמידו מתקן גרעיני שהקימו הסורים, בסיוע של צפון קוריאנה, באתר אל־כובר שבמחוז דיר אל־זור בצפונה של המדינה. תקיפה זו באה כשנה לאחר סיומה של מלחמת לבנון השנייה בקיץ 2006 בין ישראל ובין חזבאללה. בעקבות המלחמה חש עצמו הנשיא הסורי בטוח דיו כדי לאיים על ישראל, כי באם לא תשיב לו את רמת הגולן ישקול לפתוח במהלך צבאי מולה ולכל הפחות ישקול לאמץ את מודל "ההתנגדות" (מקאומה) שיישם בהצלחה חזבאללה בגבולה הצפוני של ישראל עם לבנון.

איומים אלו של אסד שלוו בהערכות צבאית חסרת תקדים של הצבא הסורי לקראת עימות אפשרי עם ישראל – ואגב, גם הערכות מקבילה של צה"ל מול הצבא הסורי – תרמו ליצירת אווירה של מתח ושל ציפייה דרוכה לקראת מלחמה קרבה. מכאן יובן החשש שהתעורר בישראל כי אסד עלול להגיב על השמדת הכור הגרעיני שביקש להקים בצפון סוריה, בין אם בתקיפת טילים לעבר מטרות צבאיות או אסטרטגיות בישראל ובין אם בחידוש פעילות טרור באזור קו הגבול הישראלי-סורי ברמת הגולן שלאורכו הקפידו הסורים לשמור על השקט מאז סיומה של מלחמת יום הכיפורים.

אלא שאסד נמנע מלהגיב לתקיפה הישראלית, ודומה שזו אף השיבה את האיזון ליחסי ישראל-סוריה. היא שיקמה את כוח ההרתעה הישראלי מול דמשק; ובעיקר, חשפה את איומי המלחמה שהשמיע אסד מאז סיומם של הקרבות בלבנון כריקים מתוכן. יתרה מכך, במאי 2008 נתן אסד את ידו לחידוש מגעי השלום עם ישראל, הגם שמדובר היה בשיחות בלתי ישירות בתיווך תורכי. בכך אותת כי האופציה המדינית ולא הצבאית נותרה אופציה מועדפת בעבורו.²⁹

למותר לציין כי שאלת המלחמה או השלום בין ירושלים ובין דמשק הייתה השאלה שבה מיקדו עצמם אנשי אקדמיה, תקשורת, מדינה ומעשה ברחבי העולם, וכמובן, גם בישראל. כפועל יוצא מכך הופנו תשומת הלב והקשב למעקב אחר בניין עוצמתה הצבאית של סוריה, כמו גם למערכת הקשרים שקיימה עם מדינות העולם. וכך, שעה שכל הצהרה שהשמיע אסד אודות ישראל, כל תוספת של טנק או טיל מתקדם לארסנל הסורי נבחנו ונותחו בקפידה, ושעה שכל שינוי פרסונלי בצמרת הסורית נבחן באותה רצינות ועומק שבה נבחן בשעתו סדר העמידה של הצמרת הסוביטית במצעד יום המהפכה בכיכר האדומה במוסקווה – נעלמו מעיני כול תהליכי עומק שעברו על החברה הסורית בעיקר במרחביה הכפריים, דוגמת גידול אוכלוסין במשך העשורים האחרונים של המאה ה-20 שיצא מכלל שליטה, ושהביא ללחץ גובר על תשתיות ומשאבים ולמצוקה כלכלית חריפה.

מצוקה זו הוחרפה בעשור הראשון של המאה ה-21 בשל בצורת חריפה שכמותה לא ידעה סוריה עשרות שנים. לכל אלו נוספה מדיניות של פתיחות כלכלית לשוק העולמי שהובילה ממשלת סוריה, ושאת מחירה שילמו השכבות הנמוכות בחברה הסורית כמו גם תושבי אזורי הכפר והפריפריה. תהליכי עומק אלו הובילו לבסוף במרס 2011 לפרוץ המהפכה הסורית.

העולם מיקד אפוא את מבטו בספטמבר 2007 באתר אל-כובר שבמחוז דיר אל-זור, שבו ביקש המשטר הסורי להקים כור גרעיני. ואולם, התברר כי את מרביתם של תושביה של סוריה, גם אם לא בהכרח את אסד ומקורביו, עניינה דווקא הבצורת הקשה שפקדה בשלהי העשור הראשון של שנות האלפיים את מחוז דיר אל-זור כמו גם מחוזות סמוכים לו דוגמת חסכה ואל-רקה, המהווים כולם את אסמי התבואה החשובים של סוריה, לצד אזור החוראן שבדרום ואזור הע'אב בצפונה של המדינה. על-פי נתוני משרד החקלאות הסורי פחת יכול החיטה ב-2008 ב-35 אחוזים ביחס לשנה שקדמה לה. שנה לאחר מכן נרשמה התאוששות בגידול החיטה, אך היכול היה עדיין נמוך ב-25 אחוזים ביחס לשיא שנרשם ב-2006.³⁰

מבין דיווחיה של השגרירות האמריקנית בדמשק שהודלפו בידי אתר ויקיליקס, מצוי דיווח שנשלח לווינגטון ב-26 בנובמבר 2008 ובו פירוט אודות פגישה שקיימו אנשי השגרירות עם עבדאללה בן יחיא, נציג סוכנות האו"ם למזון ולחקלאות. בן יחיא פנה לבני שיחו האמריקנים בבקשה כי ווינגטון תעניק מענק של כ-20 מיליון דולר בעבור כמיליון

29. Eyal Zisser, "An Israeli Watershed: Strike on Syria", *Middle East Quarterly*, Vol. 15, No. 3. 62.-(Summer 2008), pp. 57

30. אייל זיסר, סוריה: מחאה, מהפכה, מלחמת אזרחים (תל-אביב: מרכז משה דיין ללימודי המזרח-התיכון, אוניברסיטת תל-אביב, 2014).

סורים שנפגעו בשל "הבצורת הקשה ביותר שידעה סוריה זה ארבעה עשורים". עוד נמסר בדיווח כי: "בן יחיא מציע להשתמש בכסף כדי לסייע לקרוב ל-15 אלף איכרים בצפון סוריה, במטרה למנוע את פרימת הרקמה החברתית באזור ואת הרס הקהילה החקלאית החיה בו.[...] בן יחיא אינו מאמין שממשלתו של אסד תניח לאזרחים הסורים לגווע ברעב, אבל לדבריו שר החקלאות הסורי כבר הצהיר בפומבי כי התוצאות הכלכליות והחברתיות של הבצורת הם מעבר ליכולת ההתמודדות של המדינה הסורית".

בן יחיא הוסיף כי יש חשש לחורבן חברתי שיתלווה להרס של המגזר החקלאי במרחב הכפרי בסוריה, ולכך עשויה להיות השפעה על היציבות הפוליטית במדינה, כשאותם איכרים יאלצו לעזוב את מחוז חסכה ולהגר בגפם לערים הגדולות במערב סוריה. קרוב ל-100 אלף איש התלויים בהם, בני משפחותיהם הכללים נשים, ילדים וזקנים, ייוותרו מאחור לחיות חיי עוני ורעב. ילדים ייפלטו מבתי הספר כדי לחפש מקור הכנסה נוסף לבני המשפחה שנותרו מאחור.

בנוסף, הגירה של אותם איכרים, עובדים בלתי מיומנים, תוסיף ללחצים החברתיים והכלכליים שמהם סובלות עריה של סוריה, הקורסות ממילא תחת משא הפליטים מעיראק. התוצאה תהיה התייקרות הוצאות המחיה, נרגנות בקרב מעמד הביניים במדינה והיחלשות ואף קריסה של הרקמה החברתית ושל מערכת הביטחון הסוציאלי, שעליה נשענת מרביתה של האוכלוסייה במדינה.³¹

אלא שהבצורת שפקדה את סוריה ובעקבותיה הפגיעה הקשה שספג המגזר החקלאי במדינה, לא זכו לתשומת לב ולא עוררו כל עניין וכמוהם גם זרמי העומק בסוריה – אותן סוגיות של חברה וכלכלה, דת, אמנות ותרבות, חיי הרוח והשיח האינטלקטואלי – סוגיות שנתפסו כחסרות חשיבות ומשמעות נוכח הדילמה הרת הגורל – מלחמה או שלום – שבה מיקדו עצמם רבים וטובים כל כך מקרב חוקריה של סוריה בעולם וגם בישראל. ההתעלמות ואף חוסר העניין הם שעמדו בבסיסה של ההפתעה שאחזה ברבים עם פרוץ המהפכה הסורית, אבל גם בבסיס ההפתעה שהייתה מנת חלקם של אלו מאוחר יותר משגילו כי אסד מצליח, בניגוד לכל התחזיות וההערכות, לשרוד על כיסאו.

כך או אחרת, נקודת זמן זו של מעבר מסוריה הישנה והמוכרת שממנה לא נותר כמעט דבר, אל המציאות הכאוטית שבה מצוי המרחב שמצפון לישראל, היא נקודה שראוי לעצור בה ולהביט אחורה אל אותם אירועים הרי גורל שהתחוללו בסוריה לאורך שמונה השנים האחרונות נוכח עיניו המשתאות של העולם. זה האחרון נותר מולם צופה מן הצד, הגם שמגלה מפעם לפעם עניין ולעיתים נדירות גם מעורבות מוגבלת.

בסיומן של שמונה שנות לחימה עקובות מדם, ונוכח התקבעותה של מציאות חדשה בסוריה בצל הצלחתו של משטרו של אסד לשרוד, מבקש אפוא ספר זה להגיש לקורא סיכום של מהלכה של המלחמה, של נקודות הציון המרכזיות שידעה ולצד זאת, תובנות באשר לתהליכים שחוותה סוריה – משטר, מדינה וחברה – כמו גם באשר להשלכותיה של המלחמה שהתחוללה בה על סביבתה. פרקיו של הספר מתארים אפוא את מהלכה של

31. Wikileaks, DAMASCUS847, 2008 UN Drought appeal for Syria, 26 November 2008.

המלחמה בסוריה על-פי סדר כרונולוגי של ההתרחשויות, אך בנוסף דנים בשלוש סוגיות נוספות שעניינן: המהפכה בסוריה ואתגר האסלאם הקיצוני, לבנון וחזבאללה בצל המלחמה בסוריה ולבסוף, ישראל והמהפכה הסורית – צופה מעורבת מן הצד. משום כך עשוי הקורא למצוא לעיתים חפיפה בין הדיון המתקיים בפרקים הכרונולוגיים שעניינם מהלכה של המהפכה והמלחמה בסוריה ובין פרקי העמקה אלו שעניינם השלכותיה של המלחמה על סביבתה של מדינה זו.

אמת, בשעת כתיבת שורות אלו עתידה של סוריה, ככל הנראה סוריה של אסד, עודנו לוט בערפל. ולבד מכך, ראוי גם לזכור ולהזכיר כי מהלכה של מלחמת האזרחים בסוריה ובעיקר התהפוכות שידעה תעתעו אף "במומחים לדבר" שהקדישו את כל עתותיהם ללימוד שקדני ולמעקב קפדני אחר שהתרחש במדינה זו. ובכל זאת לא ניתן להתעלם מן העובדה שאלת המזל האירה פניה לאסד והעניקה לו ולבעלי בריתו, רוסיה ואיראן, עמדת יתרון.

הספר מבוסס על מגוון של חומר ראשוני העומד לרשותו של החוקר הישראלי – עיתונות ולקטים של שידורי רדיו וטלוויזיה מן התקופה הנידונה – סורים, ערביים וזרים סקירות ומחקרים כלכליים ומדיניים, שראו אור בסוריה ומחוצה לה, וכמובן, גם שיחות וראיונות עם סורים, ערביים ואנשי מערב שמתגוררים דרך קבע או התגוררו בעבר בסוריה. לצורך המחקר לספר נעשה שימוש נרחב במקורות משניים הדנים בסוריה.

לבסוף, אני מבקש להודות לכל אלו שסייעו בידי בכתיבת מחקר זה. אני מודה למשפחות אתינגר וקולטון על ליווי ותמיכה רבת שנים. הסיוע שהגישו לי קרן קולטון והקתדרה על שם דינה ויונה אתינגר היה בעל חשיבות וערך למחקר זה. תודה מיוחדת למורי ומדריכי, פרופ' איתמר רבינוביץ'. ברצוני להודות גם לעמיתים בארץ ובעולם ששיתפו אותי במידע המצוי ברשותם אודות ארץ זו, וכמובן תודה מיוחדת לעמיתים ולידידים מסוריה שצפו בעיניים כלות בחורבנה של מולדתם. תודה מיוחדת לחברים ממרכז משה דיין ומן החוג להיסטוריה של המזרח-התיכון ואפריקה באוניברסיטת תל-אביב, על התמיכה והעידוד שהעניקו לי במשך השנים. כמו כן נתונה תודתי לרויטל ירושלמי על מאמציה ומסירותה בעריכת כתב היד של הספר, לאלנה קוזנצוב שטרחה על הבאתו של כתב היד לדפוס ולאפרת שולמן ארד. אחרונים חביבים, בני משפחתי המלווים אותי בדרכי – אישתי שירלי וילדיי, לירון, לילך ותואם.